

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΙΝ ΣΥΝΟΔΟΝ

ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

II

ΠΕΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ

SAPIENTISSIMI ARCHIEPISCOPI NICENI

AD SYNODUM ORIENTALEM

ORATIO DOGMATICA

SIVE

DE UNIONE *

Τὴν μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ ἱερὰν εἰρήνην ἅ τε καὶ ὁμόνοιαν οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ὅστις ἂν οὐ τοῦ παντός τε τιμῆσαιτο, καὶ μεγάλην εὐδαιμονίαν ἡγήσαιτο· καὶ ἀφ' ἧς ἢ τε τοῦ Σωτῆρος εὐχὴ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα λήφεται τέλος· *Ποίησον αὐτούς, περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ λέγοντος καὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ κεκλημένων, ἵνα ᾧσιν θν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἐν ἔσμεν*· καὶ ἀκοιούθως ἔψεται τὸ χρῆμα τῆς θείας ἀγάπης, ἧτις ἡμᾶς ἀγαθοῦσα ἐγγυτάτω παραστήσει Θεοῦ, καὶ τὸ σημεῖον ἡμῖν ἐπανθήσει τῆς τοῦ Χριστοῦ μαθητείας. Ἀρθήσεται δὲ ἀφ' ἡμῶν ἢ τε παρ' ἀλλήλων ἔχθρα, πρᾶγμα ἐναντιώτατον ἀνθρώποις Χριστιανοῖς, καὶ ταῦτά γε πρὸς ἀλλήλους ἢ κατ' ἀλλήλων· ἀρθήσεται δὲ ὁ παρὰ τῶν ἔχθρῶν τοῦ σταυ-

Sacram Ecclesiarum Dei pacem atque concordiam nemo est, viri præstantissimi, qui non maximi æstimet, et loco summæ felicitatis esse ducat. Ob eam quippe Salvatoris nostri oratio ad Patrem porrigitur, qui cum pro discipulis et iis qui nomine ejus vocati sunt, precaretur: *Pæc, inquit, Pater, ut unum sint, quemadmodum et nos unum sumus* ¹. Per hanc divinus amor, quod signum discipulorum Christi est, in nos influit, tollunturque a nobis inimicitie ac dissensiones mutue, quæ ab hominibus præsertim Christianis alienissimæ esse debent: tolluntur et derisiones et opprobria, quibus a Christi crucis hostibus continue afflicimur, qui nos irrident, contempnunt ac pro nihilo habent, ut Chri-

¹ Joan. xvii, 11.

* Ipsomet Bessarione interprete. Verum adeo libera est ejus versio, ut e regione Græci textus non possit.

ροῦ καθ' ἡμῶν ἐγειρόμενος μυκτηρισμός τε καὶ χλευασμός καὶ κατάγελοις, ἐπεγγελόντων ἡμῖν, ὡς δὴ Χριστιανοῖς μὲν οὔσι καὶ λεγομένοις, καὶ τὸν αὐτὸν ἐπιγραφουμένοις Δεσπότην, εἶτ' ἀλλήλων οὕτως ἀπεσχονισμένοις τοῖς δόγμασιν, ὡς ἐχθρούς τε καὶ πολεμιοτάτους ἀλλήλους ἡγεῖσθαι. Διὰ ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἔτι πολλῶν τούτων πλείονα φιλοῦμεν μὲν ἅπαντες τὴν εἰρήνην, καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν συμφωνίαν περὶ πλείστου ποιούμεθα· τὸ δ' ὅπως ἂν γένοιτο τοσοῦτον καλὸν, καὶ τίσι τρόποις προσιδασθῆι, ἐνταῦθα δὴ περὶ διάφορα σχιζόμεθα, καὶ διαφόρως περὶ τούτου νοοῦμεν. Περὶ τούτου δὲ ἢ καὶ τὰ νῦν σκεπτέον, καὶ ρητέον εἰς δύναμιν· καὶ δὴ λέγομεν οὕτως.

Christians quidem nominatos, et eundem habentes Dominum, verumtamen ita inter nos divisos et dogmatibus fidel dissidentes, ut alii alios pro inimicis atque hostibus habeamus. His igitur rationibus aliisque permot, pacem quidem amamus omnes atque optamus, et concordiam atque unitatem Christianorum maximi omnes facimus. Quo autem modo a Deo præclarum bonum consequi possimas, et quæ ratio habenda sit ad sanctissimum opus perliciendum, his diversis opinionibus sumus variisque inter nos sententiis discrepamus. Quapropter de hoc a nobis in presentia considerandum, et quantum ingenio nostri viros sufficient, disserendum existimavimus.

ΚΕΦΑΛΑ. Α'.

De causis schismatis, et quod tametsi ante generale concilium aliqua nobis de nostra a Latinis divisione excusatio erat, nunc tamen iam celebrato concilio œcumenico, non possumus absque scelere dividi ab eis, nisi eos a veritate deviare probabimus.

Ἦν ὅτε ἡ τοῦ Θεοῦ ἀσπίλος νύμφη ἡ ἄρωμος Ἐκ- κλησία εὐθυνεῖτο ἀκμάζουσα καὶ καλῶς ἔχουσα, ἦνίκα τὸ μὲν ἀπλοῦν καὶ ἀπεριεργον τῆς κατὰ τὴν Εὐαγγέλιον πίστεως περὶ πλείονος ἐποιούμεθα, τὸ δὲ περιττὸν τοῦτο καὶ κατεγλωτισμένον, καὶ τὰ ἀπὸ τῶν οἰκείων λογισμῶν ἐν δευτέρῳ τῶν θείων λογίων τιθέμενοι, μόνους τοὺς γεγραμμένους προσεί- χομεν τοῖς ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἀγαπῶντες, καὶ εἰς ἐν ὕπ' αὐτῶν συναγόμενοι, καὶ μία μὲν ὄντες ποίμνη, ποιμένοι δ' ἐνὶ χρώμενοι, καὶ τῆς αὐτῆς μὲν αὐτοῦ συνιέντες φωνῆς, τὴν αὐτὴν δὲ ἀποδιδόντες αὐτῇ οὐ μόνον τὴν πίστιν τὴν ἐν καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁμολογίαν τὴν διὰ στόματος. Ἄφ' οὗ δέ τι προσε- πινενόηται τοῖς ἀρχαίοις, καὶ τῷ κοινῷ κτήματι καὶ συμβόλῳ τῆς πίστεως, οὐ μετὰ κοινῆς ψήφου προσ- γέγραπται· οὐπὼ λέγω εἰ καὶ τισιν εἰρημένον τῶν διδασκάλων, εἴτε καὶ μὴ· εἴτε καὶ εἰρημένον, πότε- ρον καθ' ὃν αὐτὸ νοῦν ἐκλαμβάνουσιν οἱ πολλοὶ, εἴτε καθ' ἕτερον. Ἐξ ὅτου δ' οὖν τοῦτ' ἐγεγόνει, εἰς πολλὰ μὲν τὰ ἐν τοῦ Χριστοῦ σῶμα διήρηται, φεῦ! τὰ δὲ μέλη κατ' ἀλλήλων ὀπλίζονται, μὴ συνιέντες ὡς ἑαυτοῖς μάχονται καὶ λυμαίνονται ἑαυτοῖς, τῶν ἀδελφῶν ἑαυτοῦς διστάντες· ἢ μᾶλλον συνιέντες μὲν, εἰσὶ γὰρ ἄνδρες σοφοὶ τε καὶ γνώσει κεκοσμη- μένοι, καὶ οὐ λέληθεν αὐτοῦς τὸ δεινὸν ἦσον εἶναι, ἀναγκαίως δὲ καὶ εἰκότως τῆς ἀλλήλων διστάμενοι κοινωνίας, καὶ μάλιστα γὰρ τῆς τῶν Λατίνων ἡμεῖς,

μένοντες ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων καὶ κεκριμένων καὶ καθαρῶς παρὰ πάσης ἀποπεφασμένων συνόδου, τὸ μὴπω κοινῆ ζητηθὲν ἐλομένων, μηδέπω δοκι- μασθὲν ὑπὸ κοινοῦ καὶ καθολικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ κριτηρίου. Δεῖ γὰρ ἐν γὰρ τοῖς περὶ πίστει, μηδε- μιᾶς μὲν οὐσης ἀνάγκης, μηδέ τινος κινδυνεύοντος, καὶ ἡρεμουσῶν τῶν αἵρέσεων, μένειν ἐπ' αὐτῶν τῶν παραδοθέντων, ἃ μὲν ἀποκεκαλυμμένως, ἃ δὲ καὶ συνεπτυγμένως περιεχόντων τῶν θείων δογμα- των, καὶ οὐδὲν ὅ τι ὀρθοδοξίας οὐ περιεχόντων ἐν ἑαυτοῖς. Ἀνάγκης δὲ κινήσεως, καὶ τινος ἀνα- φυεῖσης αἵρέσεως, οἷά πολλα κατ' ἀνθρώπους εἴωθε γίνεσθαι, καὶ μίντοι καὶ γέγονε, καὶ προσέτι γενή- σεται διὰ τὴν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἀσθένειαν, τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ πάσης ἐσχατίας κοινῆ συλλεγεῖ- σαν, κριτήριον τε περὶ τῶν ζητουμένων καθίσαι, καὶ κανόνι χρωμένῃ τῇ θείᾳ Γραφῇ καὶ τοῖς πρὸ αὐτῶν διδασκάλους, οὓς φράτατα ἔσχεν ἐν ἀγίων τάξει καὶ διδασκάλων, οὕτως ἀποφαινεσθαι κοινῆ τὰ δοκοῦντα, καὶ τὴν πίστιν ἐξιεργάζεσθαι, σκόλο- πας ἰστώντας ταῖς αἵρέσεσι πάντοθεν, καὶ πόρρω τῆς Ἐκκλησίας αὐτὰς ἀπελαύνοντας. Ἄει μίντοι τοῦτο κοινῆ πράττειν, καὶ τὰ κοινὰ κοινῶς διατελεῖν, καὶ οὐδέποτε καθ' αὐτοῦς τι ποιοῦντας ἀξιοῦν καὶ παρὰ πᾶσιν ἐξ ἀνάγκης τὰ οἰκεῖα κρατεῖν· οὐδὲ γὰρ δίκαιον. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν διετέλουν ποιοῦντες, οὕτω καὶ ἡμεῖς αὐτοῦς μιμησόμεθα.

CAPUT I.

Fuit aliquando tempus quo immaculata Dei sponsa Ecclesia sancta, summa concordia, tran- quillissima pace et intemerata veritate fruebatur, cum scilicet simplicitatem ac puritatem evangelicæ doctrinæ maximi omnes faciebamus, solis sacris eloquiis contenti, his inhærentes, his acquiescentes, in unum ab his collecti ovile, sub uno pastore om- nes agentes, eandem unius audientes vocem, et aut nihil præter ea quæ nobis tradita erant, cogi- tantes, nulla urgente necessitate: aut necessitate coacti, et hæresibus undique scatentibus, unum in locum universa Ecclesia congregata, ambigui- tates rescindentes, et declarationes necessarias fa- cientes. Postquam autem hæresi quadam, ut Latinos sæpenumero dicentes audivimus, in occidentali re- gione vigente; Romanorum præsul pontifex maxi- mus sua unius auctoritate fretus, advocata synodo generali, particulam illam communi Symbolo fidei, non cum communi consensu ascripsit, in multas partes, heu rem miseram atque acerbam! Christi sacratissimum corpus divisum est, membraque ejus, hoc est Christiani homines, adversus se invicem arma ceperant, minime intelligentes, se sibiipsis hostes esse et contra seipos armari, dum se a fratribus dividunt; aut intelligendum quidem, cum multi sint inter nos doctrina ac sapientia præ-

stantes, quos latere minime potest quantæ facturæ causa hæc dissensio exstiterit; sed, nescio quomodo, divisi invicem atque alienati, et præsertim nos a Latinis. Oportere majores nostri dixerunt, qui ea tempestate fuere, qua oriri hæc dissensio cœpit in rebus fidei, dum nulla necessitas urget, his ac- quiescere quæ nobis in sacris litteris tradita sunt, in quibus omnis fidei veritas aut plane explicata est, aut latens erui haud difficulter potest; quoties vero necessitas ingruat, et si aliqua oritur hæresis, quod imbecillitate humani ingenii sæpenumero inter mortales evenit, debere Ecclesiam Dei unum in locum congregatam de rebus dubiis judicare, ac secundum præcepta divinæ legis et sanctorum Pa- trum; quos jam ut sacrarum litterarum doctores approbavit, communi omnium consensu senten- tiam ferre, et per hunc modum fidem Christianam augere, obviam eundo hæresibus, procul ab Ecclesia Dei eas fugantio. Ubique tamen asseverant iidem majores nostri, communiter hæc agi debere; et quæ communia sunt, communi consensu oportere terminari. Per hunc modum synodus prima gene- ralis consubstantialitatem Patris et Filii prædicavit, Ario de inæqualitate ipsorum nescio quas nugæ ei deliramenta proferente. Per hunc modum se- cunda Spiritus divinitatem confessæ est, Macedonio

Οὕτως ἡ πρώτη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τὸ ὁμο-
 ούσιον ἀνεκέρυξε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, συνωθουῦντος τοῦ
 πράγματος, καὶ τοῦ Ἀρείου τὸ ἀνόμοιον ληρωδουῦν-
 τος. Οὕτως ἡ δευτέρα τὴν τοῦ Πνεύματος Θεότητα
 ὁμολόγησε, Μακεδονίου τιθέντος αὐτὸ μετὰ τῶν
 κτισμάτων. Οὕτως ἐκάστη σύνοδος τὰ καθ' αὐτὴν
 ἀπεφάνητο, ὑπὸ τῆς ἐκάστοτε παρουσίας ἀνάγκης
 κινουμένη. Οὔτε γὰρ εἰρήνης κατὰ πάντων ἀνθού-
 σης, καὶ κρατούντων τῶν βελτιόνων ἔδει πράγματα
 ἐμποιεῖν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, αὐτοῦς τι νεώ-
 τερον προσεξευρίσκοντας· οὔτε κινήσειων τῶν αἰ-
 ρέσεων ἢ ἡσυχάζειν, ἢ αὐτῶν τινα ἀποφαίνεσθαι
 ἕκαστον, εἴτε καὶ μετ' ὁλίγων περὶ τῶν κοινῶν ὑπὸ
 πάντων ὀφειλόντων πιστεύεσθαι· ἀλλὰ κοινῇ μὲν
 τοῦτο ποιεῖν, ποιεῖν δὲ κατεπειγούσης ἀνάγκης.
 Ἄλλ' ὥσπερ ἀνάγκη, συνεδρίου κοινῶν καταστάν-
 τοι, μετὰ πολλῆς τῆς τῆς βασάνου περὶ τῶν κινή-
 θέντων ἐξέτασιν εἰσαχθεῖν, καὶ τὸ ἐκ τῆς συζητή-
 σεως ἐκφανθῆν ἀσπάσασθαι τε καὶ προσδέξασθαι·
 οὕτως, εἰ πρὸ τοῦ κοινῶν κριτηρίου περὶ τινος
 δόγματος κινήθοντος τι ἀμφιβάλλει, τὰ δίκαιά τε
 ποιεῖ, καὶ εἰκότως ἂν ἀποσταίη τῶν ἀνευ κοινῆς
 ἀποφάσεως περὶ τῶν κοινῶν ἀποφηναζόμενων· αὐτῆς
 μὲν ἐπὶ τῶν κοινῶν καὶ κοινῇ παραδεδομένων ἐμ-
 μένων, καὶ οἷς οὐδεμία ἀμφιβολία οὐδ' ἐξέτασις
 λείπεται, ἐκείνων δὲ τῶν λεγόντων, ὃ πρὶν ἐξετα-

illum creaturis annumerante. Per hunc modum
 subinde unaquaeque synodus, quae posita in aenipi
 fuerunt, pronuntiavit, instante dumtaxat necessi-
 tate. Neque enim licere inquirunt, pace ac tranqui-
 litate fidei vigente, novas movere quaestiones,
 neque ortis haeresibus aut tacere, aut solum vel
 cum paucis de his quae credi communiter ab om-
 nibus debent, tractare, sed communi quidem con-
 sensu hoc fieri oportere, fieri vero dumtaxat neces-
 sitate urgente. Et quemadmodum generali concilio
 congregato, opus esse aiunt summo studio ac
 cogitatione omnia discutere; et, quod ratio tan-
 dem obtinuerit, accipere omnes atque amplecti:
 ita, si ante commune iudicium de aliqua re quis-
 piam dubitaverit, mota quaestione, et ab aliquibus
 determinata, jure id facere, meritoque ab his di-
 vidi qui absque communi consensu ausi sunt de
 rebus communibus iudicium ferre, quandoquidem
 ipse communibus rebus et communiter traditis
 assentiantur, ille vero aliquid dicant quod antequam
 communiter discutatur non parum in se habeat
 dubitationis.

Quas ob res nostrum plerique asserunt, haud
 se injuria a Latinorum consortio abhorreere; quod
 non sit ferendum, uniri nos eis antequam iudicio
 universalis Ecclesiae, quod recens per eos intro-
 ductum fuit, subjiciatur. Atque his quidem du-
 plici accusatione succensendum existimant: primo,
 quod ignavis et nequaquam assentientibus nobis
 quidquam in communem Ecclesiam introduxerint;
 tum, quod pati nollent generalem synodum et anti-
 quis illis similem convocari. Haec nos quoque illis

σθῆναι κοινῶς οὐδόλι γον ἀμφιβολίας ἐν αὐτῶ περι-
 φέρει.

Διὰ ταῦτα τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς εἰκότως τῆς Λα-
 τίνων ἀπέστημεν κοινωνίας, μὴ ἀνεχόμενοι πρὸς
 ἔνωσιν αὐτοῖς συναλθεῖν, πρὶν ὑποπεσεῖν οἰκουμε-
 νικῇ κρίσει τὸ παρ' αὐτῶν εἰσαχθὲν, καὶ διχῆ διετε-
 λοῦμεν ἐγκαλοῦντες αὐτοῖς, τὸ μὲν τι δίχα τῆς καὶ
 ἡμῶν αὐτῶν γνώμης εἰσαγαγοῦσιν εἰς τὴν κοινὴν
 Ἐκκλησίαν, τὸ δὲ μὴδ' ἀνεχομένοις συστήσασθαι
 σύνοδον κατὰ τὰς ἀρχαίας ἐκείνας τὰς πρὸ ἡμῶν.
 Ἄλλὰ μέχρι μὲν ταύτη χριόμενοι διετέλουν τῇ γνώ-
 μη, καὶ τὰ παρ' ἡμῶν αὐτοῖς ἐγκλήματα μετὰ
 παντὸς ἀπήντα δικαίου, καὶ ἡμεῖς ἔξω πάσης αἰ-
 τίας. Ἐπεὶ δὲ τούτου μὲν ἤδη κατέγνωσαν, καὶ ὃ
 προῦβάλλοντο ἀξίωμα ἴδιον ἀπέωσαντο, μετὰ τῆς
 ἴσης δὲ καὶ αὐτοὶ ταπεινώσεως εἰς οἰκουμενικὴν
 ἐθέλονται συνήθειον κριτήριον, καὶ τῶν ἐκ τῶν λόγων
 φανησομένη ἀκολουθήσειν συνέθεντο, αὐτοὶ τε παν-
 τὸς ἐγκλήματος τοῦτο τὸ μέρος σφᾶς αὐτοῖς ἀνωτί-
 ρους ἐτήρησαν· καὶ ἡμᾶς δεῖ τῶ πράγματι προσει-
 θεῖν μετὰ πολλῆς βασάνου καὶ μεγάλης τῆς ἐξετά-
 σεως, καὶ ποτε μεταβαλόντα τὰ πράγματα καθ'
 ἡμῶν αὐτῶν ἀντιστραφῆ, καὶ πολλαπλασιασθῆ καθ'
 ἡμῶν, ἃ κατ' αὐτῶν ἐπεφέρομεν πρότερον δικαίως
 ἐγκλήματα. Εἰρηται γὰρ καὶ δοκαῖ μοι συνδικεῖν
 ἅπασιν, ὥσπερ μήπω συνόδου συγκροτηθείσης κοι-

sapenumero coram objecimus, palamque in eos in-
 vecti sumus. Quibus quid illi responderint, quas ex-
 cusationes in medium adduxerint, quibus rationibus
 objecta purgaverint, latissime omnes intelleximus.
 Itaque non est in praesentia repetendi locus, praesertim cum nostra omnis quaestio minime in hoc
 versetur, utrum per se soli, an nobiscum una
 particulam illam addiderint, et licueritne addere,
 necne; sed utrum verum falsumve sit quod add-
 tum est, hoc in primis considerandum a nobis
 esse universi judicavimus. Verum demum in praesentia, non recto illos fecisse, quod sine totius Ec-
 clesiae congregatione de rebus gravibus ad fidem
 Christianam pertinentibus tractarint, quousque qui-
 dem in hac sententia permansere, ne aliquid dogma
 in generali synodo propositum discutere, for-
 tassis haud injuria succensere illis videbatur, et
 nostrae adversus illos accusationes jure optime
 defendi poterant. Nunc autem cum hujusmodi
 culpa vacent, sponteque in generalem synodum
 convenerint, ac omnia se facturos affirmarint quae
 ratio persuaserit, et ipsi se omni accusatione
 prorsus immunes reddiderint, et nos oportet non
 mediocre studium cogitationumque adhibere, ut
 quae agenda a nobis sint cauto prudenterque aga-
 mus, ne quod ante hunc diem objicere Latinis
 consuevimus, in nos recidat; denique ea accensa-
 tione judicemur, cujus illos olim reos agebamus.
 Nam si, ut dicere ipsi consuevimus, nondum advo-
 cata synodo generali accusandi erant Latini, quod
 suo dumtaxat iudicio de re adeo grati reddidissent,
 quidni nos quoque, eum id quod quaerebamus la-

νης, ἐκαίνοι τὴν καταδικάζουσαν ἀπεφέροντο· οὕτω ἂν διαχειρισάμενοι τὰ παρόντα, ἀνέγκλητοι ἐντεῦθεν ἀπαλλάξωμεν ὡς εἰκόσ. Ἴδῃ γὰρ αὐτοὶ τε λόγον ὑπέσχον ὧν λέγουσί τε καὶ δογματίζουσι, καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰ παρ' αὐτῶν εἰρημμένα διὰ τῶν θυνατῶν ἀπηνητήκαμεν, πρὸς ἃ μὲν καὶ παντελῶς σεσηγηκότις, πρὸς ἃ δὲ οὐδὲν ἔτι καὶ δέξιν λόγου ἀποκρινάμενοι.

Ἐνεαῦθα δὲ δὴ λοιπὸν μεγάλη; ἡμῖν κρίσις· δεῖ, καὶ σφῆς μεταχειρίσεως ὡς ἐνὸν, καὶ οἰκονομίας τῆς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρίσει τε καὶ εὐθύτητι. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἀρκίσει τὸ μὴ βούλεσθαι φάναι, καὶ πάντα γέγοναν εὐθύς τὰ προσήκοντα, οὐδὲ τοῦτο τέλος τῆς νικουμένης ἡγεσίας συνόδου· ἀλλὰ μετὰ ἀκριθείας σκοπεῖον ἃ τὰ ἐκαίνοι εἰρήκατιν, ἃ τε ἡμεῖς προῦβαλλόμεθα· καὶ ἐπιμελῶς ἐξεταστῆον, ὅπη μὲν συμφωνοῦσιν ἡμῖν καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ὅπη δὲ σοῦ εὐθείᾳ, πλανῶνται, καὶ τῆς ἀληθείας ἀπάγονται· καὶ τί μὲν αὐτοῦς διδάκτεον, τί δὲ παρ' αὐτῶν ἀκουστῆον· καὶ τί μὲν ὠφελήθηται παρ' αὐτῶν, τί δ' ἀλλοῦς ὠφελῆσαι δεόν· καὶ ὅπως προσληφόμεθα ἀδελφοῦς τοσοῦτους τε καὶ τοιοῦτους, ὧν τῷ χωρισμῷ

σπαράσσεσθαι πάντας εἰκόσ· μήποτε τῷ θέλειν χαρισάμενοι μόνον, ἢ οὐ σὺν δίκῃ ζημιωθῶμεν αὐτοὶ, ἢ μετὰ καὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν βλάβης αὐτοῦς προσλαβῶμεθα. Αὕτη γὰρ ἡμῖν μόνη βελτίστη πρὸς τὸ τέλος ὁδός, καὶ διὰ ταύτης ἡμᾶς οἶμαι πρὸς τι χρηστέον ἀπαχθῆναι καὶ ἀμεμπτον, μήτε τοῖς ἀπλῶς οὕτω σὺν οὐδενὶ λόγῳ λέγουσι διασπῆναι ἑατῶν, ὡς οὐδὲν ὑγιᾶς οὐδὲ λαγόντων, οὔτε φρονούντων πρὸς σχόντες τὸν νόον, μήτε πεισθέντας εὐθύς τοῖς σὺν οὐδεμιᾷ τῇ ἀπὸ τῶν λόγων πειθοῖ τὴν ἔνωσιν ἐπισπεύδουσιν, ἀλλὰ συνεξετάσει καὶ κρίσει καὶ τῇ ἀπὸ τῶν ἀγίων καὶ διδασκάλων ὁδηγίᾳ χρωμένους ἐπὶ τὸ τέλος ἵεναι. Οὕτω μὲν οὖν ἐγὼ γνώμης ἔχω, καὶ ταῦτα περὶ τούτων φρονῶ. Ὅπως δ' ἂν καὶ διὰ ποῖων πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀπαχθῆμεν, ἐντεῦθεν ἐρῶ, θεῶν προστησάμενος μόνον, εἰ καὶ μέγας ὁ ἀθλός· καὶ δυσχερῆς ὁ ἀγών. Φιλοκίνδυνόν τε γὰρ τινὰ τὰ παρόντα ζῆται, καὶ πρὸς πάντα ἀπλῶς ἐτοιμόν ἀποδύεσθαι· καὶ γενναῖόν ἐστιν οὔτε λεχθῆναι οὔτε πραχθῆναι, μὴ τινος πάντως παρβήσιασμένου τε τὰ δοκοῦντα καὶ παρακινδυνεύσαντος. Ἄρξομαι δ' ἐντεῦθεν, ὑπόθεσιν τινὰ καὶ ἀρχὴν ὑποθέμενος·

ΚΕΦΑΛ. IV.

Probatio, quod necesse est sanctos doctores, tum Occidentales, tum Orientales, invicem esse concordet.

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός ἐπὶ τὸ σωτήριον κύρυγμα πέμπων τοὺς μαθητάς, καὶ τὰ συμβησόμενα αὐτοῖς προαγορεύων δευνά, καὶ ὡς ἐπὶ βασι-
ctum sit, omnesque in unum convenerimus, magna ingreditur certamen ingensque subire periculum necesse est, ut absque culpa hinc abire possimus? Siquidem ille quoque jam rationem reddiderunt eorum quæ et dicunt et sentiunt, passim etiam singulis quibusque presentibus rationes de his quæ Ecclesia credit, afferentes: et nos ad aliqua quidem ex his quæ dixerunt, quoad fieri potuit, obviam ivimus, ad plura vero opportunioraque, et illorum opinionem maxime confirmantia, nihil omnino locuti sumus, neque fortassis dignum aliquod, quod loqui possimus, habemus.

Hic igitur recto iudicio et exactissima cogitatione opus est. Neque enim satis erit dicere, nullo unionem, neque hunc generalis concilii finem esse existimandum est; sed diligenter considerandum quæ dicta a Latinis sint, quæ nos proposuerimus, scrutandumque quibus in rebus illi veritati consentanea dicant, quibus in rebus aberrant: quid nobis dicendum sit, quid illis audiendum; postremo, quomodo untri possimus fratribus, quorum disjunctio merito deploranda est et illis et nobis; ne voluntatem absque ratione sequentes, aut cum jactura nostra ab illis divida-

λεῖς τε καὶ ἡγεμόνας ἀχθήσονται παραστησόμενοι, Μὴ μεριμνήσητε, φησὶν, τί εἴπητε, ἢ τί λαλήσητε· ἐγὼ γὰρ ὑμῖν δώσω λόγον τε καὶ σοφίαν, mur, aut non sine nostro detrimento illis uniamur. Neque enim his qui simpliciter et sine ulla ratione discendum esse aiunt a Latinis, tanquam longo a veritate aberrantibus, assentiendum arbitratur: neque his etiam obtemperandum qui, nulla suadente ratione, incumbendum dicunt esse unioni. Enimvero assiduo studio diligentique investigatione veritatis, et exactissimo iudicio doctores sacras tanquam duces sequi oportet; et per hanc viam, utpote quæ sola tuta sit, atque omni periculo libera, finem jam diu optatum attingerem. Hæc mea est de hujusmodi rebus sententia: hoc ego, viri clarissimi, sentio. Quomodo autem quibusvis mediis finem nobis propositum assequi possimus, subinde dicam, Deo fretus; quanquam ingens pro-
D lecto certamen et non mediocre onus subire me intelligo. Verum ea est conditio presentis rei, ut hominem efflagitet qui libenter pro veritate periculum subeat, nihilque magnū aut dici aut fieri potest, nisi quis, quæ sibi vera videantur, forti animo dicat, paratusque sit calumnias et pericula pati pro defensione veritatis. Hic autem extorsimus sumam, Dei optimi maximi auxilio fretus.

CAPUT II.

Dominus noster Jesus Christus, cum discipulos tuos ad prædicandum inter gentes Evangelium mitteret, multis, quæ eis eventura erant, prædicens; et inter cætera, quod ante reges et præsides

sua causa ducerentur: Nolite, inquit, cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini (non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in

ἢ αὐθιγῶν ἀντιπρὸς αὐτοῖς, οὐδὲ ἀντιπρὸς αὐτοῖς πάντες οἱ ἀντιπρὸς αὐτοῖς ἰσχυροὶ ἐπισημαίνονται ὡς ἀπὸ αὐτοῦ φαίνονται, αὐτοῦ βήματα ἔχοντες, καὶ τοῦ ἐνηχοῦντος αὐτοῖς Πνεύματος· ὁ ἀλλοθιγῶν ἔφη πᾶσαν αὐτοῖς διδάξαι τὴν ἀλήθειαν ἐπελθόν, ὡς εἶναι καὶ τὰ αὐτῶν βήματα, τοῦ Πνεύματος τῆς ἀληθείας ἐν αὐτοῖς φανερούμενου, ἀλήθειαν καὶ ζωὴν. "Ὅτι δὲ ταῦτα τὰ βήματα οὐκ εἰς αὐτοῖς μόνον τοῖς ἀποστόλοις τοῦ Λόγου δίδωται, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ τὸ σωτήριον διαγγέλλοντας κήρυγμα ποιούμενας καὶ διδασκάλους, πάντες τε ἴσασιν, αὐτοῖς τε ὁ Σωτὴρ ἔφη, "Ἄ ὑμῶν λέγω, πᾶσι λέγω, φάμενας" αὐτὰ τε τὰ πράγματα μαρτυρεῖ, πάντων τῶν μετὰ ταῦτα θαυμασιωθέντων τοῖς αὐτοῖς ἔργοις τε καὶ σημεῖοις, καὶ τῆς διδασκαλίας ἀφθόνοις νόμοις καὶ πηγαῖς ἀενάοις· ὡς φανερὸν εἶναι λοιπὸν καὶ τοῖς ἁγίοις Πατέρας καὶ διδασκάλους διὰ τοῦ παναγίου λαλοῦν Πνεύματος, καὶ βήματα φερόμενοι τοῦ Σωτῆρος κατὰ τυράνων καὶ ἡγεμόνων, καὶ τῶν τῆ ἀλήθειαν μαχομένων αἰρετικῶν συγγραφεύμενων καὶ δογματίζοντων, καὶ κηρύττοντας τὴν ἀλήθειαν. Οὕτω δὲ ἔχοντας, καὶ συμφωνεῖν ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις ἀνάγκη καὶ μηδὲν ἐναντίον, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα, οὐ πρὸς ἀλλήλους, οὐ πρὸς ἑαυτοῦς, οὐδ' ἐννοῆται γούν ἕως θεμιτὸν αὐτοῖς φάναι· οὕτω γὰρ ἂν οὐκ ἀλήθεια; μᾶλλον ἢ πλάνης ἐν αὐτοῖς ἐλάλησε πνεῦμα· πλάνη γὰρ καὶ τοῖς πλανωμένοις οἰκεῖον, ὅτι μὲν

vobis¹) ; manifesto his verbis significans quæcumque ab illis dicerentur, sua esse verba et Spiritus sancti in illis loquentis : quem alibi superventurum affirmavit, docturumque eos omnem veritatem, ut etiam verba ipsorum, Spiritu verba in eis loquente, veritas et vita essent. Atqui verba hæc, nemo est qui ambigat, non modo ad primos illos referri Salvatoris discipulos, quibus datum est ut presentem cum Intuerentur, sed etiam ad pastores Ecclesiarum et doctores ceteros qui post apostolos Evangelium prædicaverunt. Hoc enim et ipse Salvator probat cum inquit : Quæ vobis dico, omnibus dico ; et res ipsæ manifestissime ostendunt. Si quidem priores cuncti doctores hisdem claruerunt operationibus et signis, quod divini verbi prædicatione divinum verbum non minus per eos quam per apostolos sequentibus signis confirmatum fuit : ut palam omnibus sit, ipsos quoque sanctos Patres et doctores Christianæ fidei per Spiritum sanctum locutos fuisse, verbaque ipsorum Salvatoris nostri verba extitisse, cum adversus tyrannos et præsidios et veritatis hostes certaverunt, scripserunt et palam veritatem prædicaverunt. Quo fit ut necesse sit, eos sibi invicem consentanea dicere ; et ratio cogit fateri nihil ab illis dictum esse, quod invicem repugnet ne minimalis quidem in rebus : aliter enim non veritatis magis quam mendacii spiritus in illis locutus fuisset. Mendacii namque proprium

¹ Math. x, 19, 20.

Α τὰδε, ὅτι δὲ αὐτὸ λέγειν τὰ ἐναντία· ὡς περ οἶμαι καὶ ἐπιστήμονος ἀνδρὸς ἀπλανέως ἐστὶ σημεῖον ἑαυτοῦ καὶ τοῖς ἄλλοις σοφοῖς συμφωνεῖν. "Ὅσοι οὖν ἀνθρώπων σοφῶν τὸ τῆς σοφίας καὶ ἀληθείας ὑπέρχεται Πνεῦμα, τοσοῦτον καὶ σύμφωνον ἑαυτῷ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη. Οὐ μὴν ἀλλ' εἴ τις καὶ ἑαυτοῖς ἢ ἀλλήλοις ἔσθ' ὅτε τοὺς Πατέρας ἐναντιούμενους τολμήσει φάναι, ὥρα λοιπὸν αὐτῷ μετὰ τῶν ἀπίστων ταχθῆναι καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ σταυροῦ· οἷς ἔργον ἐνταῦθεν τὰ ἡμέτερα ἐπιχειρεῖν ὑποσαλεύειν μυστήρια, τεκμήριον τῆς τοῦ κηρύγματος ἀσθενείας, πλάττουσιν ἐναντιοφανείας τινὰς τῆς θείας Γραφῆς, πλὴν αὐτῶν οὐδενὶ ἐτέρῳ δοκούσας· καθ' ὧν πᾶς διδασκαλὸς ἴσταται, καὶ ἀγωνίζονται πάντες συκοφαντοῦντας ἐκείνους τὴν ἀλήθειαν δεῖξαι, συμβαίνουσαν ἑαυτῇ τὴν θεῖαν ἀποδεικνύοντες διὰ πάντων Γραφῶν. "Ἄλλως τε καὶ ἡμεῖς τοὺς ἔξω τῆς ἡμετέρας αὐλῆς τε καὶ Ἐκκλησίας διὰ τούτων συμποδίζοντες καὶ ἀνατρέποντες, τοὺς τῆς δόξης αὐτῶν ἡγαθόντας ἐν πλείστοις μαχομένους ἀλλήλοις ἀποφαίνοντες, καὶ διὰ τούτων τὴν αὐτῶν ἐλέγχοντες ἄγνοιαν, πῶς ἂν καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν τοῦτο δεξιόμενα τὸ δεινόν, καὶ τοὺς ἡμετέρους Πατέρας ὑπὸ ταυτὸν περιπέσειν συχωρησάμεν πάθος, εἰ μὴ καὶ τὴν καθόλου πίστιν ἡμῶν ἐθελονταὶ αὐτοὶ ἀνατρέψαι θελήσομεν ; Ἄλλ' ἀπειθὴ γε τοῦτο τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν ταύτης τροφίμων. Ὁρώμεν δὲ καὶ τὰς οἰκουμηνικὰς ἀπάσας συνόδους περὶ τῶν ἐκάστη προκει-

C est, nec hoc nec illud asserere, quemadmodum sapientis signum est, sibi assidue constare, nullisque in rebus a cæteris sapientibus discrepare. Quanto igitur homines sapientes sapientiæ et veritatis Spiritus antecellit, tanto magis necesse est eum sibi ipsi consentaneum esse. Et si quis forte sit, qui sanctos Patres et doctores nostros contraria invicem dixisse existimet, cum profecto cum infidelibus et crucis hostibus connumerari fas est, qui hinc arguere fidem nostram consueverunt, contrarietates quasdam et contradictiones sacrarum litterarum inter se fingentes : quas tamen nemo præter ipsos tales existimat, contra quos universi doctores certant, eosque calumniatores esse veritatis arguunt, consentaneam sibi esse ubique sacram Scripturam asseverantes. Præterea enim nos per hunc modum gentiles et eos qui extra nostram Ecclesiam sunt, arguamus, ignorantiamque eorum comprehendamus, philosophos scilicet et fidei eorum præcones, in quamplurimis sibi invicem contradicentes, ostendentes : quomodo etiam contra nos ipsos hoc idem acceptabimus, et nostros doctores ejusdem criminis reos esse arbitrabitur, nisi et nostram ipsi sponte nostra evertere vellunt fidem ? Sed absit hoc a Christi Ecclesia alumnisque ejus. Videmus enim nunc universalis cuncta concilia, Patresque in eis congregatos, de dogmatibus propositis non humanæ sapientiæ persuasionibus,

ICANONIA 2006

μένων δογμάτων οὐκ ἀνθρωπίνης σοφίας πειθοῖ, οὐ τεχνολογίας ῥημάτων, οὐ φυσικῶν λόγων, οὐ συλλογισμῶν χρησαμένους, ἀλλὰ μόνον στοιχῆσαντας κριτηρίῳ τῶν Πατέρων τοῦ ἐν αὐταῖς γυμνασίου τῶν πρὸ αὐτῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων διδασκαλίαις καὶ λόγοις, καὶ διὰ τούτων συμπεράναντας τὰ περὶ τῶν ἐκάστοτε ζητουμένων δογμάτων, καὶ κατ' ἔχοντος ἀκολουθήσαντας ταῖς τῶν ἁγίων φωναῖς. Ὡστ' οὐκ εἶδ' ὅ τι περὶ τῆς καθόλου πίστεως ἡμῶν ἔσται φρονεῖν, εἴ τις τὸ ἀτίμημα τοῦτο παρακολουθεῖν δέξαιτο τοῖς Πατέρι. Εἰ γὰρ οἱ τῆς πίστεως ἡγεμόνες οὐ ταυτὰ πάντες, ἀλλ' οἱ μὲν ἀλλήλοις, οἱ δὲ καὶ ἑαυτοῖς, φεῖ τῆς ἀσπίδος ἐναντία φασιν, ἡ δὲ πίστις ἡ ἡμετέρα τοῖς ἐκείνων ἰδρυταὶ λόγοις· κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ἡμῶν. Ἀλλὰ πολλῆς ὄντως ἀνοίας ἐννοῆσαι γοῦν τὰ τοιαῦτα περὶ τῶν Θεοφόρων ἐκείνων ἀρδρῶν· ἀνάγκη γὰρ αὐτοῖς διὰ τὰ εἰρημένα, καὶ τούτων ἕτερα πλείονα, ἃ οὐκ ἀνάγκη νυνὶ καταλέγειν, συμφωνεῖν ἀλλήλοις καὶ ἑαυτοῖς, καὶ κατὰ μηδὲν ἐναντία μὴ λέγειν μηδὲ φρονεῖν. Φησὶ δὲ περὶ τούτων καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ὁ Λαμασκηνός ἐν τῇ πρὸς Ἰορδάνην ἐπιστολῇ· Ἀλλ' ἄγε δὴ καὶ ἃς προφέρουσι ῥήσεις ἐπισκεψόμεθα, καὶ τὴν ἀκριβῆ τούτων ἐξέτασιν ποιησόμεθα, πατρικαὶ γὰρ αὗται, καὶ οὐδαμῶς ἀντιπροῦμεν. Ἀλλὰ χρὴ συμφώνους καὶ μὴ ἀλλήλους ἐναντίους, οὐδὲν δὲ ἕλαστον ἑαυτοῖς ἀντιλόγους καὶ μαχομένους ἀποδεικνύειν τοῖς ἁγίοις Πατέρας καὶ διδασκάλους· ὧν τὸ περὶ πίστεως φρόνημα ἐνιαῖον καὶ ἀπαράλλακτον ἔδειξεν ἡ μία τοῦ Πνεύματος δύ-

ναμὶς τε καὶ ἑλλαμψίς. Ἐντεῦθεν φαίνεται, τῶν αἱρετικῶν συγκρουόντων τοὺς ἁγίους ἀλλήλους, καὶ τινὰς ἐλκόντων πρὸς τὸ ἑαυτῶν βούλημα, οὔτε ἀπαρνούμενος ὁ μακάριος Ἰωάννης τοὺς δοκοῦντας αὐτοῖς συνηγορεῖν, οὔτε δεχόμενος, ὡς ἐκαίνοι· ἀλλὰ προσιέμενος μὲν αὐτοῖς, πειρώμενος δ' αὐτοῖς καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις συμβαίνοντες δειξάι· τοῦτο γὰρ ἔργον ἐστὶ διδασκάλου, τοῦτο Χριστιανοῦ.

Ἢ δὲ ἐβδόμη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων διὰ τοῦ ἁγίου φησὶ Ταρασίου ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς πράξει· Κατ' οὐδὲν τοῖς Πατέρας εὐρίσκομεν διαφωνοῦντας, ἀλλ' ὡς τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ὄντες πάντες τὸ αὐτὸ κηρύττουσι καὶ διδάσκουσι. Καὶ ἡ αὐτὴ διὰ τοῦ αὐτοῦ αὐθις ἐν τῇ αὐτῇ πράξει· Πανταχοῦ γὰρ οἱ ἅγιοι Πατέρες ἀλλήλοις σύμφωνοι εἰσιν, ἐναντίωσις δὲ οὐδεμία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' ἐναντιοῦνται αὐτοῖς οἱ τὰς οἰκονομίας καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν μὴ ἐπιστάμενοι. Οὕτω καὶ οἱ τῆς ἐβδόμης συνόδου Πατέρες ταυτὰ περὶ τούτου φρονεῖσι, καὶ συμφώνους ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις εἶναι τοὺς ἁγίους διδάσκουσι, καὶ αἰτίαν ἀποδιδόσιν τὴν αὐτὴν τῷ ἱερῷ Ἰωάννῃ. Τὸ γὰρ αὐτὸ Πνεῦμα, φησὶν, ἐν πάσι ἐλάλησεν· ὁ διαφωνεῖν ἑαυτῷ οὐδ' ἐννοῆσαι γοῦν θεμιτόν. Καὶ μακρὸν μὲν ἂν εἴη καταλέγειν, ὅπως οἱ διδάσκαλοι πάντες ἐν πάσῃ τῇ ὁσίᾳ Γραφῇ τοῦτο προτίθενται, τὰς δοκούσας διαφωνίας ὡς οἷόν τε συμβιβάζειν· ὡς ταυτὸν ἦν τοῦτό τε κρατῆσαι, τὸ φάσκειν ἑαυτῇ ἐναντίαν εἶναι, καὶ πᾶσαν ἀνατραπῆναι τὴν πίστιν. Συμπεραίνεται δὲ διὰ πάντων, τοῖς Πατέρας ἡμῶν

non artificio verborum, non rationibus naturalibus, non denique syllogismis usos fuisse, sed auctoritate duntaxat; nudaque ipsa verba superiorum doctorum, qui eos tempore prævenerunt, tanquam rectam regulam, gloriam veritatis secutos fuisse: et per ea quascunque de fide quæstiones terminasse, sanctorum Patrum vestigia sequendo. Quare nescio quid de nostra fide sapere liceret, si quis concedat posse hoc inconueniens Patribus imputari. Si enim fidei nostræ principes non eadem omnes, sed ceteri quidem invicem, alii vero etiam sibi ipsis, o rem absurdam! contradicant, fides autem nostra in illorum rationibus fundetur; inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est fides nostra. At magnæ stultitiæ est, cogitare etiam talia de illis Sp'ritu plenis hominibus, necesse est enim et propter prædicta et alia plura, consentanea et sibi ipsis et invicem, nihilque omnino contrarium non dicere, non sapere. Dicit etiam de eis beatus Joannes Syrus ad Jordanem scribens: Sed etiam, quas producunt auctoritates consideremus, cum paternæ sint, et eis nullo modo contradicendum sit. At vero concordēs, neque contrarios invicem, et multo melius sibi ipsis oppugnantes, docet probare sanctos Patres et doctores nostros: quorum de fide sententiam unicam et indifferentem esse fecit una Spiritus sancti virtus et illuminatio. Hinc apparet, quod hæreticis calumniantibus sanctos Patres, tan-

quam non eadem dicentes, aliquosque eorum ad suam pravam opinionem probandam trahentibus, beatus Joannes neque eos qui videntur hæreticos juvare, negat, nec tamen eos intelligit, prout illi, sed acceptat quidem eos, conatur autem et sibi ipsis et invicem convenientes probare. Hoc enim doctoris, hoc est Christiani officium.

Septima item generalis synodus, per eos sancti Tarasii in prima ejus actione, in nullo sanctos Patres, inquit, invenimus discordes; sed cum omnes ejusdem sententiæ sint, idem quoque prædicant et docent. Et eadem rursus in eadem actione: Ubique etenim Patres concordēs invicem sunt, contrarietas vero nulla in eis est. Verum contraria eos dicere putant, qui œconomias et intentionem eorum ignorant. Vide, quod etiam septimi concilii Patres eadem hac de re sentiunt, et concordēs sibi ipsis et invicem esse sanctos doctores dicentes, eandem etiam rationem assignant, quam beatus Joannes. Idem enim Spiritus, alunt, in omnibus locutus est: quem sibi ipsi non consentaneum esse, neque cogitare fas est. Et longum quidem esset enumerare, quemadmodum omnes doctores in tota sancta Scriptura hoc sibi proponunt, apparentes in ea contrarietates concordare; concludere vero manifeste per prædicta, fidei nostræ principes et doctores, quorum doctrinis et illuminati et edocti sumus, necesse esse eadem et consentanea non solum sibi

τοὺς τῆς πίστεως ἡμῶν ἡγεμόνας, ὧν ταῖς διδασκαλίαις ἐφωτίσθημεν καὶ ἐδιδάχθημεν, ἀναγκάως ταυτὰ λέγειν ἀλλήλοις, καὶ σύμφωνα οὐχ ἑαυτοῖς μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον καὶ ἀλλήλοις, ὡς τοῦ τοῦτο μὴ αὐγχωροῦντος οὐδὲν διαφέροντος τῶν ἀπίστων. Τούτων οὖν ὑποκειμένων, ἔχομεν μὲν τοὺς ἁγίους καὶ διδασκάλους, τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς τὸ τῆς πίστεως ἀνατείλαντας φῶς, τὸν Ἀθανάσιον, τὸν Βασίλειον, τοὺς Γρηγορίου καὶ τὸν Χρυσόστομον, τὸν Κύριλλον τε καὶ τὸν Μάξιμον, καὶ τὸν Ταράσιον, καὶ τὴν λοιπὴν ἑταιρείαν· ἔχομεν δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ Δυσμῶν, τὴν τῆς πλάνης σβέσαντας φλόγα καὶ σκότος τῆ παρ' αὐτῶν ἀγλή τῆς ἀληθείας, τὸν Ἰλάριον, τὸν Ἀμβρόσιον, τὸν Αὐγουστίνον, τὸν Ἰερώνυμον, τὸν Δάμασον, τὸν Γρηγόριον, τὸν Λέοντα τὸν λεόντειον βρυσάμενον, καὶ τὸν ἱερῶν τῶν ἄλλων ἁγίων χορὴν· πάντας δὲ διδασκάλους κοινούς, καὶ Πατέρας,

καὶ ἡγεμόνας τῆς πίστεως· πολλὰ μὲν ἐκατέρως ἐν τῷδε τῷ βίῳ παθόντας ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ αὐτῆς δὲ θανόντας· ζῶντας δὲ ὁμῶς οὐ μόνον παρὰ Θεῷ, ἀλλ' ἤδη καὶ παρ' ἡμῖν δι' ὧν ἡμῖν καταλελοιπάσαι συγγραμμάτων, καὶ διδαγμάτων, ἅπερ ἀντὶ κανόνων τῆς πίστεως κρατισταῖσι ὀφείλουσι παρ' ἡμῶν, ἐν ταῖς τῆς θείας Γραφῆς τιμώμενά τε καὶ πιστευόμενα. Ποιῶμεν ἂν οὖν τὰ εἰκότα, καὶ ὅσα παρὰ παίδων εὐγνωμόνων πατράσιν ὀφείλεται, πᾶσι μὲν εὐπειθεῖς ὑπέχοντες οὕς, πᾶσι δὲ τὴν ἰδίαν ὑποστρωγγύοντες ψυχὴν, καὶ τὰ παρ' ἐκείνων δεχόμενοι σπέρματα. Πρὸς τὸ αὐτὸ γὰρ ἡμεῖς ἀξουσι τέλος, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμῶν βεβαιώσουσι πίστιν, αὐτοὶ πρότερον ἀλλήλοις ἐν φθεγγόμενοι καὶ τὸ αὐτὸ, ὡς ἐνὶ καὶ ταυτῷ λαλήσαντες πνεύματι. Τοῦτο δὲ σκεψώμεθα ὡδε.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Quod quamvis nulla omnino sit in dictis contradictio, si tamen aliquid tale saltem apparenter esset, nos oporteret conari concordare, tanquam summe necessarium fidei nostrae: et hoc astruitur per exempla.

Ἐκ τοῦ Πατρὸς φασιν οἱ ἐξ Ἑφῶς ἅγιοι Πατέρες τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ· ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οἱ Δυτικὸι φάσκουσι τὸ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα. Τί οὖν ἐροῦμεν; Ἐναντίον τοῦτο ἐκείνῳ; Μὴ γένοιτο· οὐδὲ γάρ ἐστι τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τῷ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐτ' ἐναντίον, οὐτε μὴν ἀντιφατικόν. Ὅπου γε καὶ εἰ ἀντιφατικῶς τὸν λόγον προέφερον, ὡς τοὺς

μὲν ἐκ Πατρὸς, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τοὺς δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγειν ἐκπορεύεσθαι, οὐδ' οὕτως ἂν ἀπιφηνάμην θαρρῶντως ἀντιφάσκειν τοὺς ἁγίους ἀλλήλοις, ἀλλὰ μᾶλλον ἂν κατέγων ἑμαυτοῦ μὴ συμφέροντος ἅπερ ἐκεῖνοί φασιν κατὰ τὸ ὑπὸ Ταρασίου ἐν τῇ ἐβδόμῃ εἰρημένον συνόδιῳ, ὅτι ἐναντιοῦνται αὐτοῖς οἱ τὰς οἰκονομίας καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν μὴ ἐπιστάμενοι, ἢ ἐκείνων ἐναντιολογίαν τε καὶ ἀντί

ipsis, sed non minus invicem dicere, tanquam in eodem concurreret hoc non esse, et totam fidem evaniti, et qui non concederet hoc, nihil ab infidelibus differret. His igitur ita praesuppositis, habemus quidem sanctos doctores eos, qui ex Oriente nobis veritatis fidei lumen illuxerunt, Athanasium, Basilium, Gregorios ambos, Chrysostomum, Cyrillum, Maximum, Tarasium caeteramque cohortem eorum. Habemus item eos qui ab Occidente extinxerunt errorum flammam sana clarissimaque doctrina, Hilarium, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum, Damasum, Gregorium, Leonem, qui rugitu suo haereticos omnes deterruit, et caeterorum sanctorum chorum; omnes communes doctores, et Patres, et fidei principes, qui multa quidem

In hac vita pro veritate passi fuerunt, pro eaque mortui sunt; verumtamen vivunt, non solum apud Deum in libro vitae descripti, verum etiam apud nos per ea quae reliquerunt nobis opera et doctrinas suas, quae pro regulis fidei haberi debent a nobis, atque fere atque sancta Scriptura, venerantur et creditur. Faciemus igitur officium nostrum, et quod a illis gratis debetur, Patribus omnibus quidem aures aequas praebentes, omnibus verum propriam animam subicientes, et semina eorum acceptantes. Ad eundem enim finem nos ducent, et eandem nobis fidem praedicabunt, atque confirmabunt, cum ipsi primo idem inter se dicant, tanquam uno et eodem spiritu loventi. Quod hoc modo considerandum est.

CAPUT III.

Ex Patre dicunt Orientales sancti doctores sanctum procedere Spiritum, et ex Patre per Filium: ex Patre et Filio Occidentales eundem procedere aiunt. Idem etiam nonnulli Orientalium asseverant. Quid igitur dicemus? Contrarium hoc esse illi? Absit! Neque enim contraria, neque contradictoria invicem sunt, ex Patre procedere, et ex Patre et Filio. Atqui etiamsi contradictorie sermo proferretur, ita ut alios ex Patre non ex Filio, alios ex Patre et Filio dixisse argueretur, nec tunc auderem

dicere sanctos invicem contradicere, sed potius meipsum accusarem, tanquam non percipientem illorum intellectum, secundum quod a Tarasio dictum est in septima synodo; quod scilicet eis contrariantur, qui ignorant oeconomicas et intentionem eorum; quam illis contradictionem aut contrarietatem imputarem. Nulla habeo hujus rei in ipsa canonica Scriptura exempla: *Pater meus*, inquit, *major me est*¹. Et rursus: *Ego et Pater unus sumus*². Haec quae major possit videri con-

¹ Joan. xiv, 28. ² Joan. s, 30.

φασιν. Ἐχω τούτου πολλὰ παραδείγματα ἀπ' αὐτῆς τῆς θείας Γραφῆς · Ὁ πατήρ μου, φησὶ, μείζων μου ἐστίν · καὶ πάλιν · Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἕν ἐσμεν. Τούτου τίς μείζων δοκοῦσα ἀντίφασις; Ἄλλ' ὁμοῦ ἀντιφάσκουσι τῷ ἀληθεῖ οἱ ἀντίφασιν τοῦτο λέγοντες. Ὁ Στέφανος ὑπάρχων πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ · ἀλλ' ὁ Παῦλος σὺν τῷ Δαβὶδ αὐτὸν ἐν δεξιᾷ φησὶ κεκαθικέναι τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς · τὸ δὲ καθῆσθαι καὶ μὴ καθῆσθαι, τὸ ἵστασθαι γὰρ οὐ καθῆσθαι ἐστίν, περιφανῆς ἐστίν ἀντίφασις. Λουκᾶς ὁ μακάριος τὸν θεῖον Στέφανον εἰσάγει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἰδόντα · ὁ δὲ μύστης τῶν ἀποστόλων, Θεὸν οὕτως εἶδεν οὐδεὶς, οὕτως ἰδεῖν δοκῆσεται πάποτε, παρὰ τῆς αὐτοαληθείας, δεδιδραγμένος φησὶ · τὸ δὲ ἰδεῖν καὶ μὴ ἰδεῖν τὸν Θεὸν οὐκ οἶδ' εἰ τιμὴ μὴ ἀντίφασις δόξειεν. Ὁ μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν τρίτη ὥρᾴ τὴν Κύριον ἵσταυρῶσθαι φησιν, ὁ δὲ γε βοᾷ · Ἦν δὲ ὥρα ἕκτη, καὶ ἵσταύρωσαν αὐτόν. Ἦ δὲ ἕκτη δηλονότι τρίτη οὐκ ἐστίν · ἢ δὲ τρίτη τε καὶ οὐ τρίτη πάντως ἀντίφασις.

Τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα αἰτίαν Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος τρανώς ἀνακηρύττουσι τε καὶ διδάσκουσι πάντες οἱ ἐξ Ἀνατολῆς ἅγιοι Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι · ἀλλὰ μετὰ τῶν ἐκ τῆς ἑσπέρας ὁ μακάριος Κύριλλος οὐδὲ προσίεται τοῦτο τὸ ὄνομα τὸ, αἰτίαν, ἐν τοῖς θείοις προσώποις · τὸ δὲ τὸν αὐτὸν αἰτίαν πᾶς τις ἀνέμαι ἀντιφατικῶς συγχωρήσειε λέγεσθαι. Καὶ τίς ἀνέμαριθμήσασαιτο, ὅσα ἀντιφατικῶς εἰρησθαι δοκοῦντα, ὁμοῦ εὐσεβῶς ὑπὸ τῶν διδασκάλων νοοῦνται, καὶ πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀναπτύσσονται νοῦν; ὅς καὶ ἡμᾶς μιμουμένους, καὶ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, εἰ συνέβαιεν ἐναντία τε καὶ ἀντιφατικῶς ἀντικείμενα λέγειν τοὺς διδασκάλους, ἡμῖν αὐτοῖς ἔδει μᾶλλον προσάπτειν ἀγνοίας αἰτίαν ἢ διαφορίαν ἐκείνοις, καὶ πειρᾶσθαι διαλλάττειν ἀλλήλοις αὐτοῦς, καὶ διὰ πάντων ὡς ἐνὸν συμβιβάσειν. Νῦν δὲ λέγουσι μὲν οὐδὲν ἐναντίον, συμφωνοῦσι δὲ παντὸς μᾶλλον ἀλλήλοις. Καὶ τοῦτο συνήσομεν καὶ πείρα εὐρήσομεν, εἰ κατὰ τρόπον αὐτοῖς καὶ τοῖς αὐτῶν χρησάμεθα λόγοις. Ὁ δὲ τρόπος οἷος, ἀκούσατε, καὶ σκοπεῖτε, ὡς ἀληθῆς τε καὶ δίκαιος.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Quod ad intelligentiam illorum doctorum, qui obscurius locuti sunt, utendum est illis Patribus, qui apertius et clarius loquuntur.

Πᾶσα πίστις τε καὶ ἀπόδειξις ἔχει μὲν τι ἕτερον, ὃ πρόκειται δεῖξαι, ἔχει δὲ τι ἕτερον, δι' οὗ τὸ προκείμενον δείκνυσιν · οὐ δύναται δὲ ταυτὸν εἶναι τὸ δείκνυόν τε καὶ δεικνύμενον · αὐτὸ γάρ

τι ἑαυτὸ τι δι' ἑαυτοῦ δεικνύμενον ἀδύνατον. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐκ τινῶν ὁμολογουμένων τε καὶ δοκούντων κοινῇ ἐπὶ τι ζητούμενον ἀνάγκη ἵέναι, διὰ τῶν σαφῶν ἐπὶ τὰ ἀσαφῆ καὶ ζητούμενα προβαίνειν εἰκῆς,

traditio? At tamen contradicunt veritati, qui hoc contradictionem putant. Stephanus, cum esset plenus Spiritu sancto, intendens in caelum, vidit gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei, Luca in Actibus teste¹; at Paulus una cum David eum ad dexteram majestatis in excelsis sedere ait². Sedere autem, et non sedere (stare enim non sedere est), manifesta contradictio est. Eundem item Stephanum beatus introducit Lucas, Dei et Patris viderisse gloriam et ejus unigenitum Filium. At sanctus Joannes Evangelista, *Deum nemo vidit unquam*³, ab ipsa Veritate edoctus asseverat. Videre autem, et non videre Deum, nescio si cui non esse contradictoria videantur. Unus evangelistarum sexta hora Dominum crucifixum fuisse ait⁴; alter clamat: *Erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum*⁵. Sexta vero, patet quod non est tertia; tertia vero, et non tertia, manifesta contradictio est. Deum Patrem causam esse Filii et Spiritus sancti, palam predicant et docent omnes Orientales Patres et

doctores; at beatus Cyrillus, in eis quae ad Hermiam scribit, una cum Occidentalibus Patribus non admittit quidem hoc nomen causae in divinis personis. Eundem autem dicere causam, et non causam, et praesertim ad idem, nullus est qui non concedat contradictorie dictum fuisse. Et quis facile recensere posset, quot sunt quae, cum contradictoria videantur, pie tamen a doctoribus intellecta sunt, et ad unum et eundem sensum ab eis referuntur? Quod et nos imitari, etsi de proposita questione accidisset contraria contradictoriaque dixisset sanctos doctores, nobis ipsis potius ignorantiae culpam imputare debemus, quam illos credere discordare: et eos conari reconciliare inter se, et quoad possit per omnia concordare ostendere. Nunc vero dicunt quidem nihil contrarium, consentanea autem sibi ipsis et invicem aiunt. Et hoc experientia percipimus, si modo debito eis et eorum doctrina utamur. Modus autem qualis sit, audite, et attendite, quam verus quamque justus sit.

CAPUT IV.

Omnis fides et probatio habet quidem aliud, quod demonstrare proponit; habet vero aliud, per quod probat quod sibi proponit. Neque potest idem esse quod probat et quod probatur. Ipsum quidem seipsum, aut ipsum aliquid per seipsum probare,

impossibile est; sed cum ex aliquibus concessis et omnibus notis ad aliquod quaesitum procedere oporteat, per ea quae manifesta sunt, ad incognita et quaesita eundem est: et per notoria probandum quae nobis ignotiora sunt. Hoc vero ita est verum,

¹ Act. xvi, 55. ² Hebr. i, 15; Psal. cix, 1. ³ Joan. i, 18. ⁴ Joan. xix, 14. ⁵ Marc. xv, 25.

καὶ διὰ τῶν δῆλων δεικνύναι τὰ ἀδηλα. Καὶ τοῦτο ἄ οὕτως ἐστὶν ἀληθές, ὡς μὴ δεῖσθαι λόγων πλειόνων. Οὐκοῦν καὶ ἐνταῦθα προκειμένων μὲν ἡμῖν ῥητῶν τῶν μακαρίων τῶν ἐξ Ἰώνας Πατέρων, προκειμένων δὲ καὶ τῶν ἐκ τῆς Ἑσπέρας, ὄντος δὲ ἀναγκαίου, εἰ μέλλομεν τὸν Χριστιανισμὸν σώζειν, συμβαίνοντα ἀλλήλοις δεῖξαι τὰ παρ' ἀλλήλων· εἰ μὲν ἐπίσης ἀμφω σαφῆ, καὶ οὐδὲμία ἡμῖν ἀμφιβολία λοιπῆ, οὐδὲ λόγου δεῖξει λοιπὸν, αὐτόθεν εὐροῦσι τὴ ζητούμενον. Εἰ δὲ τις ἐν αὐτοῖς ἀπορία ἐμφαίνεται, καὶ τινὰ συνεπτυγμένως λεγόμενα δεῖται πλειόνος ἀναπτύξεως, τῆ εἰρημένῳ καὶ χρηστέον· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἐντυχεῖν τῷ ζητούμενῳ τέλει· καὶ παρ' ἀλλήλα θέντας, καὶ τὰ σαφέστερα πρὸς τὰ ἥττον σαφῆ παραβολάνας, διὰ τῶν σαφεστέρων καὶ τὸν τῶν ἀσαφῶν νοῦν ἀνιχνεύσαι· καὶ οὕτω μίαν ἀριστοῦνίαν ἐξ ἀμφοτέρων συστησαμένους, εἰς ὁμόφρον δοξολογίαν τραπήναι Θεοῦ. Ἐγὼ μὲν οὖν φημι, καὶ ἀμφοτέρως τοὺς διδασκάλους σαφῆ τὰ παρ' αὐτῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν συναγαγεῖν. Καὶ δύναται ἂν τις,

ΚΕΦΑΛΑ. Ε΄.

Proponit hanc conclusionem ex dictis Orientalium doctorum duntaxat probare dupliciter : videlicet per præpositionem per, et per ex, et primo de vi ipsius præpositionis per, disputat, probans eam causam

Τὴν διὰ πρόθεσιν ἴσμεν πάντες αἰτίαν σημαίνουσαν ἐπὶ πάντων ἐφ' ὧν περ παραλαμβάνεται· οὐδέποτε δὲ λεγομένην ἀνευ τοῦ μεσιτεύουσάν τινὰ παρεμφαίνειν αἰτίαν. Ἀεὶ γὰρ καὶ ἐπὶ πάντων, ἐφ' ὧν τέδε παρά τινος διὰ τινος εἶναι ἢ γίνεσθαι λέγε-

et ab omnibus concessum, ut non indigeat pluribus verbis. Et in proposito igitur, cum proponantur nobis auctoritates doctorum Orientalium, proponantur vero etiam Occidentalium, sitque necessarium, si Christianismum volumus nobis servare, consentanea omnia omnibus esse probare : si æque clara et aperta nobis eorum dicta sint, neque aliquod dubium inest in eis, non est opus discussione amplius, invento quod quaeritur. Quod si quid in eis dubii insit, et aliqua non ita aperte dicta indigent declaratione majori, regula prædicta utendum est. Aliiter enim impossibile est attingere finem quaesitum : et contrapositis utrisque, a clarioribus ad ea quæ non ita clara sunt comparatis, per clariora etiam intellectum eorum investigare, quæ obscurius dicta sunt, et hoc modo una harmonia ex ambabus partibus composita, in concordem et consonantem glorificationem Dei accedere. Et meo quidem iudicio, tum Orientales tum Occidentales Patres clare manifesteque locuti sunt, et veritatem

μηδραμῶς τοῖς παρ' ἀμφοτέρων προσαχρῶμενος, διὰ τῶν παρὰ θετέροις μόνον ταυτὲ συμπερᾶναι συμπέρασμα. Καὶ τοῦτο δείξομεν μετὰ ταῦτα, ἂν ὁ Θεὸς ἐπιτρέψῃ, διὰ βραχέων. Ὑποκρίσθω δὲ ὁμοῦς μὴ πᾶν σαφῶς τοὺς Ἀνατολικούς, μηδ' οὕτως ἀναπεπταμένως ὡς οἱ ἐκ τῶν Δυσμῶν, τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος κηρύξαι ἐκπόρευσιν. Τί οὖν ποιήσομεν; Τί δ' ἄλλο γὰρ ἢ τῶν Ἑξ Ἑσπέρας Πατέρων οὕτω σαφῶς ἀποφαινομένων ταύτην τὴν πίστιν, καὶ τοὺς Ἀνατολικούς ἠγητέον ταυτὲ τοῦτο λέγειν ἐξ ἀνάγκης, καὶ μὴ μάχεσθαι τοῖς ὁμόφροσιν; ὁ γὰρ ἐν ἐκείνοις, τοῦτο καὶ ἐν αὐτοῖς ἐλάλησε Πνεῦμα· καὶ ἄπερ ἐν τούτοις ἀνεπτυγμένως, ταῦτα πάντως ἐν ἐκείνοις συνεπτυγμένως ἐρθέγγετο, δι' ἣν οἶδεν ἐκαίνο αἰτίαν, καὶ διὰ τὴν τότε ἴσως ἐκαίσε προσήκουσαν εἰκονομίαν. Δεικτέον δὲ ὅπως, καὶ ἀνευ τῆς πρὸς τοὺς Δυτικούς ἀγίου Πατέρα παραβολῆς, καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἐξ Ἑσπέρης Πατέρα ταυτὲ συμπεραίνοντας περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, καὶ τοῦτο φρονούντας ὑπερ ἐκαίνοι,

doctorum duntaxat probare dupliciter : videlicet per præpositionis per, disputat, probans eam causam

ται, τὴ, δι' οὗ, ὡς κοινωνοῦν ἢ συνεργοῦν τῷ πρώτῳ; ἐνεργοῦντι παραλαμβάνεται· ὡς περ εἰ τὸν τέκτονα διὰ τοῦ πρίονος τεκταίνεσθαι φαίμεν, καὶ τὸν πρίονα συνεργεῖν τῷ τέκτονι πρὸς τὸ πρίζειν νοοῦμεν, καὶ τὸν σύστοιχον αὐτῷ τρόπον, εἴπου

fidei nobis tradiderunt. Et facile quis posset alterius partis auctoritatibus usus, per eas duntaxat propositam questionem concludere. Et hoc paulo post, si Deus concedet, probabimus. Concedatur tamen, non ita clare, nec ita expresse Orientales locutos fuisse de Spiritus sancti ex Filio processione, quemadmodum Occidentales : quid igitur faciendum est? Nempe nil aliud, nisi cum Occidentales Patres apertissime hanc prædicaverint fidem, Orientales quoque putandum hoc idem dicere, nec oppugnare illos qui idem de fide senserunt. Quia enim in illis, idem et in his locutus est Spiritus : et quæ per illos subobscurè, eadem per hos aperte docuit, ob eam quam ille scivit causam, et propter necessariam tunc fortassis dispensationem. At nobis probandum est, etiam absque comparatione ad Occidentales Patres, ipsos per se ipsos Orientales doctores idem cum Occidentalibus de processione Spiritus sancti concludentes, et idem quod illi sentientes.

CAPUT V.

Præpositionem igitur per, in omnibus in quibus accipitur, causam significare nunquamque dici, nisi aliquam mediantem subostendat causam, nemo est qui ignoret. Semper enim et in omnibus quibus hoc ab hoc per hoc esse aut fieri dicitur, illud per tantquam communicans aut cooperans primo agenti

accipitur. Quemadmodum si sarrum per serram fabricari dicamus, serram quoque cooperari sabro ad secundum intelligimus, et modo ei convenienti, hoc est, instrumentaliter ipsam etiam secare, nec supervacaneam eam accipi. Per locum etiam, aut per tempus aliquid fuisse vel transivisse dicere, ut

ὀργανικῶς καὶ αὐτὸν πρίζειν, ἀλλὰ μὴ ἀργῶς οὕτω παραλαμβάνεσθαι. Καὶ τὸ διὰ τόπου δὲ, ἢ διὰ χρόνου τὸδε τι γεγονέναι ἢ διελθεῖν λέγειν, ὁμοίως αἰτίαν τινὰ τὸν τόπον καὶ χρόνον τῶν διελθόντων ἢ γενομένων λέγειν ἐστίν. Ὁ τε γὰρ τόπος κινήσεως αἰτίον· πᾶσα γὰρ κίνησις ἐπὶ μεγέθους καὶ διαστήματος· καὶ ὁ χρόνος δὲ πλεῖστον συμβάλλεται τῇ κινήσει· ἐν χρόνῳ γὰρ ἅπαντα κίνησις, κινήσεως δ' ἄνευ οὐκ ἂν τι γένοιτο· χωρὶς δὲ οὐ οὐκ ἂν τι γένοιτο, τοῦτο ἑαυτοῦ αἰτίον ἔχει. Καὶ τὸ ἐν ταῖς συλλογισμοῖς δὲ λέγειν, διὰ τοῦ μέσου ἢ διὰ ἀκρα συνάπτεσθαι, δῆλον ὅτι διὰ τοῦ μέσου ὡς δι' αἰτίου, κατὰ τὴν τῆς διανοίας κίνησιν ἢ μετάθεσιν συμβαίνει. Ὁ δὲ λόγος, εἴγε χρὴ καθόλου περὶ τούτου διαλαθεῖν, ἐν πᾶσι λόγοις, ἐν οἷς λέγεται τις ἐνεργεῖν δι' ἑτέρου, ἢ πρόθεσις αὐτῆ, διὰ, αἰτίαν ἢ ἀρχὴν ἐν ἧ λέγεται πτώσει, τῆς ἐνεργείας ἐκείνης σημαίνει. Ἐπεὶ δὲ ἡ ἐνεργεῖα μέση ἐστὶ τοῦ τοιοῦτος καὶ τοῦ γινομένου, τὸ πτωτικὸν ἐκεῖνο, ἢ ἡ, διὰ, συνάπτεται πρόθεσις, ἐννοεῖται μὲν αἰτία τῆς ἐνεργείας ἐστὶ, καθόσον πρόθεσις ἀπὸ τοῦ ἐνεργούντος· καὶ τότε αἰτία ἐστὶ τοῦ ποιεῖν τῷ ποιοῦντι, εἴτε εἰδικὸν ἐστὶν αἰτίον, εἴτε τελικόν, εἴτε ποιητικόν, εἴτε κινήτικόν· ἐπὶ ὑλικῆς γὰρ αἰτίας οὐκ ἔστιν ἐν χρῆσει παραλαμβάνεσθαι, ἀλλ' ἀντὶ ταύτης ἢ ἐκ· οὐ γὰρ διὰ λίθων καὶ ξύλων, ἀλλ' ἐκ τῶνδε καὶ τῶνδε τὴν οἰκίαν συγκολληθῆναι φάμεν. Ὅταν οὖν διὰ τὴν τοῦ κέρδους ἐπιθυμίαν τὸν τεχνίτην ἐνεργεῖν λέγωμεν, τελικὸν σημαίνομεν αἰτίον· εἰδικὸν δὲ νοοῦμεν, ὅταν διὰ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην φῶμεν ἐνεργεῖν τὸν τεχνίτην· κινήτικόν δὲ, εἰ λέγομεν, διὰ τὸ

τοῦ ἑτέρου πρόσταγμα ἑτερον ἐνεργεῖν. Οὕτω μὲν οὖν τὸ πτωτικὸν ἐκεῖνο ὄνομα, ἢ ἡ διὰ συνάπτεται πρόθεσις, ποτὲ μὲν αἰτία ἐστὶ τοῦ ποιεῖν τῷ ποιοῦντι, αἰτίον τῆς ἐνεργείας ὑπάρχον, καθόσον πρόθεσις ἀπὸ τοῦ ποιοῦντος· ποτὲ δὲ αἰτίον ἐστὶ τῆς ἐνεργείας, καθόσον ὄρον ἔχει τὸ ἀποτέλεσμα, ὡσπερ ὅταν λέγωμεν διὰ τῆς σφύρας ἐνεργεῖν τὸν τεχνίτην· τότε γὰρ οὐ σημαίνει τὴν σφύραν αἰτίον εἶναι τοῦ ἐνεργεῖν τῷ τεχνίτῃ, ἀλλ' ὅτι αἰτίον ἐστὶ τῷ τεχνίτῃ τοῦ προλέγειν ἐκ τοῦ τεχνίτου. Τούτων οὕτως ἐχόντων σκοπεῖται ὅτι ποτὲ βούλεται τοῖς ἀγίοις, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, λέγειν· πάντως κἀναυθα αἰτίαν τινὰ τὴν διὰ σημαίνειν ἐροῦμεν· ἢ τίνας χάριν περιλήπται; ἀλλὰ τῶν μὲν πρότερον ἐκτεθειμένων τριῶν οὐδεμίαν· οὕτε γὰρ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ αἰτίος τοῦ προβάλλειν, ἢ καθόλου τὰ προειρημένα τρία αἰτία δύναται, ἀλλ' ἢ ἄρα τὸ ἀνάκαλιν· οὕτε γὰρ ὁ Υἱὸς αἰτία εἰδική, ἢ τελική ἐστίν, εἴτε ποιητικὴ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· τὸ τε γὰρ ποιητικὸν αἰτίον πρὸς τὰ κτίσματα ἀναφέρεται, καὶ οὐκ ἀρμύζει ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· τὸ τε τελικόν, αὐτὴ ἐστὶν ὅλη ἡ μακαρία Τριάς καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτῆς τῶν κτισμάτων, οὐκ ἔνδε πρόσωπον ἄλλου· εἰδικὸν δὲ ἐστὶν αὐτὴ ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προάγονται, ἧτις ἐστὶν ἡ αὐτὴ τοῖς τρισί. Λείπεται δὲ λοιπὸν καὶ τέταρτον τρόπον ἐπὶ τοῦ προκειμένου παραλαμβάνειν, καὶ τοῦτον ἐφόσον εἰκόσ. Οὗτος γὰρ, καθόσον μὲν ὄρον ἔχει τὸ ἀποτέλεσμα, αἰτίον ὑπάρχον τῆς ἐνεργείας, ἀρμύζει ἐπὶ τοῦ νοῦ ζητουμένου, καὶ μάλιστα δι' Υἱοῦ λεγόντων

aliud dicere est, nisi locum etiam et tempus, aliquam causam illorum quæ transiverint, vel facta fuerint, esse. Et locus enim motus causa est; siquidem omnis motus in magnitudine et distantia est. Tempus quoque maxime confert motui; omnis enim motus in tempore. Absque vero motu nil omnino corporalium et sensibilium fieret. Sine quo autem non fieret aliquid, hoc sui causam habet. In syllogismis quoque dicere, per medium extrema conjungi, patet, quod per medium tanquam per causam, secundum motum aut discursum intellectus accidit. Cujus ratio est, ut universaliter de hac præpositione tractemus. In omnibus locutionibus, in quibus dicitur aliquis per aliquem operari, hæc præpositio, per, designat in causali aliquam causam seu principium illius actus: sed cum actio sit media inter faciens et factum, quandoque illud causale, cui adjungitur hæc præpositio, per, causa actionis, secundum quod exit ab agente: et tunc est causa agenti quod agat, sive sit causa finalis, sive formalis, sive effectiva, sive motiva. In materiali namque causa non est in usu accipi, sed pro ea ex; non enim per ligna et lapides, sed ex his et his domum esse compositam dicimus. Cum igitur propter lucri cupiditatem dicimus artificem operari, finalem significamus causam; formalem vero, cum dicimus, quod operatur per artem suam;

motivam vero, si dicitur, quod operatur per imperium alterius. Quandoque vero dicitio causalis, cui adjungitur hæc præpositio, per, est causa actionis, secundum quod terminatur ad factum, ut cum dicimus: Artifex operatur per martellum. Non enim significatur, quod martellus sit causa artificis quod agat, sed quod sit causa artificiato ut ab artifice procedat, et quod hoc ipsum habeat ab artifice. Quæ cum ita se habeant, considerandum quid velit sanctus dicere, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum. Nempe hic etiam dicimus causam quamdam significare præpositionem per; at primarum quidem trium nullam. Nec enim Filius Patri causa est ut ex eo Spiritus sanctus procedat, quod universaliter primæ tres causæ possunt: sed e converso est. Nec enim Filius causa formalis, aut finalis, aut effectiva est Spiritus sancti: cum effectiva quidem causa ad creaturam referatur, nec conveniat Spiritui; ipsa vero tota beata Trinitas et bonitas ejus creaturarum finalis causa sit, non autem una persona alterius: formalis autem, ipsa divina essentia, secundum quam Filius et Spiritus sanctus procedunt: quæ tribus eadem est. Reliquum igitur est, ut reliquo et quarto modo in re proposita accipiamus et illum quoad fieri potest. Hic enim, in quantum terminatur in effectum, cum sit actionis causa,

ἡμῶν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα· καθόσον δὲ ὡς ὄργανον παραλαμβάνεται, ἀπεμφαίνουσιν ἔχει τὴν ὁμοιότητα· οὐ γὰρ ὡς δι' ὄργανου, ἢ τόπου, ἢ χρόνου, ἢ τινος τῶν ἀτελῶν αἰτίων φαμέν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· ταῦτα γὰρ πόρρω τῆς ἐκείνου παντελοῦς τελειότητος, καὶ τῆς ἄκρας πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητος ἢ ἐνότητος. Οὐ γὰρ ἄλλη δυνάμει τῷ ὄργανῳ παρὰ τὸν Πατέρα προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ Υἱός, ἢ ὡς περ δευτέρα ἢ ὀργανικὴ αἰτία παραλαμβάνοιτο· ἀλλὰ τῷ τὴν αὐτὴν καὶ μίαν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ προβλητικὴν εἶναι δύναμιν, ἐπίσης παρ' ἐκατέρων λέγεται προϊέναι. Ἐπεὶ καὶ ὁ πρῶτος, εἴπερ ἄνθρωπος ἦν ὡς περ καὶ ὁ τέκτων, καὶ ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, ὡς περ ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὁ αὐτὸς Θεός, ἐπρίζεν ἂν ἀκακίαν, ὡς περ καὶ ὁ τέκτων· καὶ τὸ διὰ τοῦ πρῶτος λεγόμενον οὐδεμίαν ἂν τοῦ πρῶτος κατηγορεῖ ἀτέλειαν. Θαυμαστόν ἄν οὐδὲν, εἰ ἀσθενέσιν ἐπὶ τῶν Θεῶν φωναίς τε καὶ ῥήμασι χρώμεθα, μὴ ἄλλως δυνάμενοι. Ἐὰν γὰρ Θεοὶ διὰ τῶν εὐλογῶν μὲν ἡμῶν ὀνομάτων ἐκφαίνωσι πειρώμεθα· ἄλλως γὰρ φθέγγεσθαι τι γοῦν περὶ ἐκείνων ἀμήχανον· τὸ δὲ περὶ τὴν ἐκφώνησιν τῶν ὀνομάτων συμβαίνον ἐπιχειρεῖν καὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν σημασινομένοις πράγμασιν ἐφαρμόζειν μὴ οὐ θεμιτὸν ἢ· πολλὰ γὰρ ἂν οὕτω τῶν ὀμολογουμένων καὶ ἀναγκάσιον ἀνατραπέη. Καὶ τὰ πάντα γὰρ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγομεν γενέσθαι. Ἄλλ' οὐ δὴπου τολμήσειε τις ὀργανικὴν αἰτίαν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν αὐτὴν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν λέγειν, ὡς μὴ

καὶ τῇ αὐτῇ ἐνεργείᾳ τε καὶ δυνάμει τὰ πάντα συνδημιουργήσαντα. Καὶ ἐπὶ τῆς δι' Υἱοῦ τοίνυν τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ὀργανικὴν μὲν αἰτίαν ἐνοῆσαι γοῦν βλάσφημον· αἰτίαν μέντοι γε καὶ ταύτην οὐκ ἀτελῆ ἀνάγκαϊον. Τὸ μὲν γὰρ ἀτελὲς τῆς διὰ ἀποδιαπομπητέον ἐντεῦθεν· ὅσον δὲ εὐσεβείας καὶ τελειότητος ἐπιφέρεται, τοῦτο παραληπτέον. Φησὶ δὲ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ ὀγδόῳ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον· Τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν Πατέρα οὔτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν, οὔτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος αὐτῶν παρίστησιν. Ὡς τε ἢ, δι' Υἱοῦ, φωνή, τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὀμολογίαν ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται. Οὕτω μὲν οὖν ἢ διὰ περιφανῶς αἰτίαν σημαίνει. Οὐ γὰρ ἄτονον τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' αἰτίαν τὴν μετὰ τάξεως· τῆς γὰρ προκαταρκτικῆς, φησὶν, αἰτίας ὀμολογίαν ἔχει. Ἄσὶ γὰρ ἦσαν ἐκ τινος διὰ τινος εἶναί τι λέγοιτο, τάξεις δηλοῦνται πρὸς τὸ ἐξ οὗ τοῦ δι' οὗ, τοῦ μὲν ἐξ οὗ ὡς ἀρχικοῦ νοουμένου αἰτίου, τοῦ δὲ δι' οὗ ὡς ὄργανου ἢ συναιτίου, ἐκ τοῦ προεπινοούμενον ἔχοντος τὸν ἐφ' οὗ λέγεται τὸ ἐξ οὗ. Ταύτην δὲ γε τὴν τάξιν ἀναγκαῖον καὶ ἐπὶ Πατρὸς λαμβάνεσθαι καὶ Υἱοῦ· παρὰ γὰρ τοῦ Πατρὸς πάντα λαβὼν τὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός ἔχει, καὶ μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἅμα αὐτῷ εὐθύς συνεπινοεῖται προσεχῶς ὁ Υἱός· καὶ Υἱὸν λέγοντες, εὐθύς εἰς τὸν οὗ ἐστιν ὁ Υἱός ἀναγόμεθα τῇ διανοίᾳ, Πατέρα·

convenit huic quaestioni, cum dicimus ex Patre per Filium procedere Spiritum : in quantum vero tanquam instrumentum intelligatur, valde dissimile habet significatum. Non enim ut per instrumentum vel per locum, vel per tempus, aut aliquam causam imperfectam dicimus Spiritum sanctum per Filium procedere : longe etenim haec ab illa ejus summa perfectione, et summa ad Patrem aequalitate et unitate absunt. Nec enim alia potentia numero producit Spiritum, quam Pater, et Filius, ut tanquam secunda vel instrumentalis causa accipiatur : sed cum eadem et una in Patre et Filio productiva potentia sit, aequaliter ex utroque procedere dicitur. Nam et serra, si homo esset, quemadmodum ipso faber et idem homo, sicuti Pater et Filius, idem Deus est, secaret utique etiam illa, prout ipse faber : et quod diceretur per serram, nullam imperfectionem de serra notaret. Nec mirum, si in divinis utamur imbecillibus et imperfectis verbis et nominibus, cum aliter non possumus. Divinas enim res per nomina et intentiones quidem consuetas nobis manifestare conamur. Aliter enim impossibile est nobis sensu viventibus de illis loqui. Quod vero prolationi verborum accidit, etiam significatis rebus velle imputare, cavendum ne sit nefas : multae enim hoc modo certaeque fidei veritates evanescerent. Etenim universum quoque ex Patre per Filium creatum esse dicimus. Nullus tamen est ita audax, ut instrumentalem et non eandem cum Pa-

tre causam diceret Filium, quippe qui eadem unaque potentia et actione cum Patre mundum creaverit. Simili igitur modo etiam de Spiritu per Filium productione, instrumentalem quidem causam etiam solum cogitare, blasphemia est : causam autem, et hanc non imperfectam, hoc vero necessarium est ; imperfectionem etenim hujus praepositionis per longe repellendam : quantum autem perfectionis et pietatis habet, hoc vero acceptandum. Ait enim in octavo ad Amphilochium beatus Basilus : Patrem creare per Filium, nec imperfectam Patris creationem, nec imbecillam Filii actionem significat, sed unitatem voluntatis eorum manifestat : quare haec vox, per Filium, non minuit effectivam causam, sed ad principalem causam nos refert. Palam itaque patet, praepositionem per causam significare. Non enim imbecillum, ait, ostendit Filii actionem, sed causam cum ordine. Ad principalem enim, inquit, causam nos refert. Semper etenim cum aliquid ex aliquo per aliquem esse dicitur, ordo quidam ad illum ex quo, illius per quem, significatur. Ex quo quidem, tanquam principali causa ; per quem vero, tanquam instrumentali accepta vel concausa, quae praesupponit sibi illum, qui dicitur ex quo : hanc autem ordinem necessario etiam inter Patrem et Filium esse. Ex Patre etenim omnia, quae Patris sunt, accipit Filius et habet ; postque Patrem et simul cum eo, subito et immediate intelligitur Filius. Cum enim Filium

καὶ Πατέρα εἰπόντες, Υἱὸν αὐτοῦ ἐννοοῦμεν. Ταῦτα δὲ ἢ διὰ μάλιστα δύναται, τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον ἔχουσα. Διὰ τοῦ Υἱοῦ γὰρ τὸ Πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, τὸν Πατέρα, ἐξ οὗ τοῦτ' ἔχει λαθῶν ὁ Χρῆστος, ἐννοοῦμεν, καὶ ὅτι πρὸς ἕτερον ἀναφέρει τὰ ἑαυτοῦ· τοῦτο καὶ ὁ Χρυσόστομος φησὶν ἐξηγούμενος τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· εἰ γὰρ ἐνταῦθα δι' αὐτοῦ, φησὶν, εἴρηται, δι' οὐδὲν ἕτερον εἴρηται, ἀλλ' ἢ ἵνα μὴ ἀγέννητον ὑποπτεύσῃ τις τὸν Υἱόν. Ἔστι καὶ κατὰ τοῦτον τὸν διδάσκαλον ἡ διὰ ἐπὶ

τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς γέννησιν ἡμᾶς παραπέμπει, καὶ τ' ἐκείθεν αὐτῷ τὴν τοῦ δημιουργεῖν τὰ ὄντα, καὶ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δύναμιν ἔχειν· καὶ δύναται μάλιστα πάντων σημαίνει τὴν τάξιν τὴν πρὸς ἀλλήλους Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ἀναγκαίως παραλαμβάνεσθαι. Ὡς περὶ γὰρ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς ἄκρα δυνάμειος ἰσότης, μᾶλλον δὲ ἄκρα ταυτότης, οὕτως οὐδὲν ἦτορ πρὸς ταύτην καὶ ἄκρα ἐστὶ τάξις, ἣν ἡ διὰ δύναται παραλαμβανομένη δηλοῦν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Auctoritates sanctorum doctorum qui hac præpositione

ῥητέον δὲ καὶ ὅπου τῶν ἑαυτῶν λόγων οἱ ἐξ Ἐφῶν Πατέρες, καὶ ἕτινες ἐπὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἐχρήσαντο ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τῆ διὰ. Πρῶτον μὲν οὖν ὁ θεῖος Ἀθανάσιος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ λόγῳ Ἐλεγχος ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον, Ἦν δὲ ἀδύνατον, φησὶν, ἐν τῇ τῆς Τριάδος δόξῃ τὸ Πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προσδικῶς ὅν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ λεγούδ; ὡς λέγουσιν. Ἐπιστῆσαι οὖν ἄξιον, ὅτι περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ διδασκάλῳ, τοῦ ἐνδὲς τῆς Τριάδος, οὐ χαρίσματος τινος ἀνυποστάτου, καθὼς ἂν τινες φαίεν· καὶ ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ συμπληρωτικὸν τῆς Τριάδος εἶναι φησὶν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Τὸ τε γὰρ εἶναι τὸ ὑπάρχειν δηλοῖ καθαρῶς, καὶ τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, καὶ μάλιστα τὸ εἶναι προσδικῶς· καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ

per utuntur : et probatio quoad causam significat.

δι' Υἱοῦ προσδικῶς εἶναι λέγειν αὐτὸ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν αὐτὸ λέγειν ἐστὶ. Εἰπὼν δὲ, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, οὐκ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἀποκλείει τὸν λόγον τοῖς λέγουσιν, ὡς διὰ τοῦτο φησὶ δι' Υἱοῦ, ἐπειδὴ τοῦ Πατρὸς ἐμνήσθη, ὀνόματος ἀναφορικοῦ τε ὄντος, καὶ πάντως οὐδὲν ἀπαιτοῦντος. Εἴχε γὰρ ἂν τινα λόγον ἢ πρόφασις εἰ καὶ μηδὲ τότε, εἰ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ εἴχε. Νῦν δ' οὐ τοῦτο φησὶν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Ἐπειτα δὲ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ἐπὶ τῶν κεφαλαίων, οὐ ἐπιγραφῆ, Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα υἱὸς τοῦ Υἱοῦ, φησὶν, ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ Τριάς μὴ νομισθῇ πλήθος ἀπειρον, υἱοῦς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις, ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Πρῶτον μὲν αὐτόθεν ἀπ' αὐτοῦ ζητήματός τε καὶ τῆς ἀκορίας, διὰ τί μὴ υἱὸς τοῦ Θεοῦ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐστὶ

dicimus, subito in Patrem, cujus Filius est, monte reducimur; et cum Patrem dicimus, Filium statim intelligimus. Hæc autem maxime præpositio per potest ad principalem causam, teste beato Basilio, nos reducere. Per Filium enim dicentes Spiritum sanctum procedere, Patrem, ex quo Filius hoc habet, concipimus; et quod ad alium referi que sua sunt. Item Chrysostomus etiam illud Evangelii exponens, Omnia per ipsum facta sunt : Si enim hic, ait, per ipsum, dictum est, nulla alia de causa dictum est, nisi ne aliquis suspicetur Filium inge-

nitum esse. Quare, secundum hunc etiam doctorem, præpositio per, ad nativitatem ex Patre nos remittit, ut intelligamus illinc ei potentiam datam, cum universi creandi, tum Spiritus sancti producendi : et plus aliis potest scilicet præpositio per, ordinem Filii ad Patrem significare, quæ maxime necessaria est in Trinitate. Quemadmodum enim summa in eis potentie æqualitas est, imo potius summa identitas, ita nil minus etiam summus est ordo, quem ipsa per maxime potest, ut probatum est, significare. Et de his quidem satis.

CAPUT VI.

Dicendum autem, quinam Patres Orientales, et quibus in locis, de processione Spiritus sancti usi sunt ipsa, per, in Filio. Primum itaque divinus Athanasius, in sermone qui inscribitur : *Redargutio simulationis Melitii et Eusebii* : Erat autem impossibile, inquit, Spiritum inter Trinitatem cum gloria numerari, si non esset emanatus ex Deo per Filium, sed per modum creaturæ ex Deo factus, ut autumant. Animadvertendum igitur, quod de persona Spiritus est hic ratio, qui unus in Trinitate est : sed non, ut aliqui dicerent, de quadam non subsistente gratia; quodque ipsum Spiritum, qui Trinitatem complet, esse ait ex Deo per Filium. Esse etenim existere significat elare, et ipsum subsistere, et maxime esse emanativo. Et affirmare,

ex Deo per Filium, eum esse emanativo, nil aliud est dicere, nisi ex Deo per Filium subsistere eum, et existere. Dicens vero, ex Deo per Filium, non ex Patre per Filium, vanam arguit aliquorum rationem, qui dicunt, ideo eum dixisse per Filium, quia Patrem nominavit, quod relativum est nomen, et ideo requirit Filium. Haberet enim hoc aliquam rationem, etsi non sufficientem, si ex Patre per Filium dixisset; nunc vero non hoc dicit, si ex Deo per Filium. Deinde Basilius, cum quaereret quare Spiritus non dicatur Filii filius : Non ideo, inquit, quia non est ex Deo per Filium; sed ut Trinitas non in multitudinem infinitam incidat, filios ex filis, ut in hominibus sit, credita propagatio. Primo itaque ex ipsamet questione, cum quaerat